

KRÍZA ILDIKÓ

EGY KÜKÜLLŐ MENTI UNITÁRIUS FALU
SZÁZ ÉVE

A népi kultúra feltárásához nélkülözhetetlen a lakóközösségen élő emberek sokszínű tevékenységének részletekbe menő megismerése. Adorjáni Rudolf Károly unitárius lelkész, a Küküllő menti Pipe lelki gondozója, saját visszaemlékezései alapján, anyakönyvek és levéltári adatok felhasználásával, helybeliek elmondásai segítségével egy unitárius falu lehető legteljesebb bemutatására vállalkozott. Ez a monográfia a magyar népi kultúra igazi arcának megismeréséhez nyújt sokoldalú, hiteles képet. A néprajztudomány célkitűzése a lokális jelenségek tényszerű regisztrálása és tudományos rendszerezése. Most ehhez kínál újabb, széles látótérbe helyezett, tényekre alapozott falumonográfiát Adorjáni Rudolf Károly tíz éves lelkészi szolgálat, családi és baráti kapcsolat birtokában, tényekre alapozott összeállítással. A nagy törvényszerűségek az életvitel aprólékos feltárása után tudatosított rendszerezéssel mondhatók ki. E célkitűzés érdekében Pipe 20. századi életének áttekintésékor a szerző házról házra ment, és közölte a legfontosabb adatokat. Így kapunk képet mi, a kívülállók, a hajdan többszáz lelket számláló falu elnéptelenedéséről, a hagyományos társadalmi rend felbomlásáról, a magyar társadalom változási irányáról.

A Küküllő menti Pipe nem tartozik a néprajzi szakirodalom kiemelt, jól ismert helyei közé, csupán szórványos adatok említik a falu nevét. A falu neve Erdély nyelvtörténetének Szabó T. Attilának adott több ízben feladatot, amihez Adorjáni a hagyomány rögzítésével további új ismerteket társít. A szóhagyomány

rögzítésén túl hírt adott a falu szőlőművelésének technikájáról, a szüretelés fárasztó, de hangulatos részleteiről. Ennek egy részlete belekerült a monográfiába, más részét a melléklet hozza. Talán jobban ismerhető a pipei szájhagyomány néhány érdekes részlete az Adorjáni gyűjtését felhasználó Küküllő menti mondákat tartalmazó vaskos kötetből, Magyar Zoltán munkájának eredményeként. Az unitárius néprajz sajátosságairól szintén Adorjáni adott hírt, részletesen szólt a keresztelezésről, úrvacsoraosztásról, de figyelme nem kerülte el az unitárius búcsút sem. Az eddig megjelent kevés publikáció alapján Pipe helye a néprajzi szakirodalomban nem lehetett áttörő erejű. A most kezünkben lévő monográfia minden tekintetben újdonság.

A falu a 18. és a 19. századi magyarországi fejlődést követően gazdaságát, életvitelét tekintve, szervesen illeszkedett a szőlőműveléséről híres küküllői borvidékhez. A szerző azonban nem a gazdálkodás fő irányát állította a munkája középpontjába, hanem az embereket, akik vallási és etnikai szempontból homogén közösségben, de vagyoni és érvényesülési szempontból különböző módon végezték a napi tevékenységüket. A társadalomszemlélésben keresendő a monográfia fő érdeme, és ebben áll a szerző egyéni megfigyelési módszerének sajátossága. Visszaemlékezések, születési adatok, anyakönyvi bejegyzések, interjúk révén száz év alakulásáról kapunk képet. Vizsgálatai révén egy olyan tájegység kerül most a szakemberek érdeklődési körébe, amelyik híven tükrözi a perifériára került falu sorsát. Egyetlen faluról szól, annak nyolcvannégy házáról és benne lakó emberekről. Adorjáni adatbemutatása mindig konkrétumokon alapszik, mégis általánosítható fejlődési irányt képvisel. A következtetések egyetemesek lehetnek, és szélesebb összefüggésbe állíthatók. A monográfia tükrözi egy mezőgazdasági munkájának értékét veszített falu életlehetőségeit, a generációk vándorlását, a demográfiai változást, és emellett – adott esetben, konkrétan – egy unitárius közösség átalakulását.

Pipe életét közvetlenül nem a 20. század nagy történelmi eseményeinek – a két világháború, az országhatárok módosítása, a Dél-Erdélyt érintő Bécsi döntés – dátuma formálta, hanem

az életfeltételek lehetőségei. A falu a 19. században a dualizmus kori fejlődés sodrásában élt. Ezt a folyamatot megrázta az első világháború a férfi lakosság megtizedelésével, mégis a trianoni határmódosítás után visszatértek a megszokott gazdálkodási rendhez, a lakosság követte a hagyományt, és élte a korábbi időkhöz hasonló életét. A trianoni döntés a magyar nyelvű, unitárius vallású közösséget alapjaiban nem alakította át. A környék különböző vallású papjaival és lakosaival a korábbi századokban kialakult, kiegyensúlyozott, egymást elfogadó, alkalmanként segítő, de konfrontálódást kerülő kapcsolatot tartott. A falubeliek továbbra is magyar anyanyelvű iskolába jártak, többségében magyar házastársat választottak, az esetleges más vallásúak is követték az unitárius hitet. Az 1940-es határmódosítás a Romániához tartozást nem változtatta meg. Egy-egy személyes érintettségén kívül a falu élete ez időben is megtartotta fejlődésének korábbi irányát. Egyénekenként mindenki büszke volt a saját borára, terméyeire. A lakosság értékesítéssel, piacozással, a városi igények kiszolgálásával még a kommunista idők megszorításai alatt is biztosítani tudta a megélhetőség feltételeit. A második világháború után a faluban a házak száma gyarapodott, az egészségtelen otthonokat kezdték újra cserélni, átépítették, kényelmesebbé tették. A gyerekek száma az ötvenes évek végéig ütemesen nőtt. A fejlődés következményeként, akkor, új tanerőket kellett alkalmazni.

A faluban az alapvető nagy változást a kollektivizálás okozta. A munkaigényes, sok odafigyeléssel folytatott szőlőművelés egyénekre szabott feladatait a kollektív irányítás alatt nem lehetett elvégezni. Az előírásokhoz, utasításokhoz kötött munka, a méltánytalan elosztás bevezetése általános erkölcsi válságot eredményezett. A kiszabott norma teljesítése következtében a számok lettek fontosak és nem a valóságos teljesítmény. A minimális bérezés következtében a munka minősége, időtartama csökkent. A szőlőt pedig nem lehet parancsszóra, alkalmankénti utasítással művelni. A gazdák fokozatosan felhagytak a földműveléssel, egyre inkább törekedtek szolgáltatóiparban, gyakran munkát vállalni, és egyre többen végeztek földművelés-

től független bér munkát a közeli városokban. Előbb ingázásra vállalkoztak, később elköltöztek, és lassan kiüresedett a falu. Népes családokból csak az öregek maradtak helyben, és a következő generáció lélekszáma is megcsappant. Mára a hatalmas szőlősök megműveletlen területté váltak, a híres Küküllő menti borok helyett más vidékek termékeit vásárolják az üzletekben. A faluban megszaporodtak a bedeszkázott ablakok, és a perspektívatlanság messziről látható jelképeivé váltak.

Adorjáni Rudolf Károly az írott dokumentumok, személyes megfigyelések, gyűjtések, visszaemlékezések révén a huszadik századi társadalmi folyamatokról egyetlen falu népének számbavételével ad sokrétű képet, szaknyelven szólva „változásvizsgálatot”. Egyetlen faluról szól, de tanulságai sokszor általánosíthatók. Az egyéni megközelítési mód révén kultúránk alaposabb megismerésének lehetünk tanúi. Adorjáni fiatalon érkezett Pipére, beszolgáló lelkészként. Átélt a második világháborút és következményeit, a bécsi döntés alapján kialakult feszült helyzetet, de mégis, fiatalon, 1947-ben, tele volt bizalommal, segítőkészséggel, falu iránti rokonszenvvel. Képes volt új lendülettel egységbe kovácsolni a közösséget, türelmes megértéssel segítette a válságba jutott családokat és tanítónő feleségével irányítójává lett a közösség szellemi életének. Pipén születtek, nevelkedtek az Adorjáni gyerekek. Ifjú édesapaként sok-sok maradandó élményt gyűjtött a gyerekek révén is. A gyerekek barátai, osztálytársai, keresztszülei a falu belső világához vitték közelebb. A háborúban megfoghatkozott és a nehéz időket túlélte falubeliek töretlen lendülettel, akarattal élték életüket. A jövőbe vetett hitet sok egyéb mellett bizonyítja a gyermekszaporulat, az új otthonok megteremtése iránti igény. A tanító-lelkész házaspár személyes jó kapcsolata, lélekerősítő, példát mutató élete befolyásolta a falu életét, amit oly kedves, elismerő szóval nyugtázott Foris Géza lelkész-utód is. Találóa idézi Reményik Sándor *Öröktűz* című versét: „Egy lángot adok, ápdold, add tovább.” A falu iránti szubjektív viszonyulás alapvetően jellemzi Adorjáni visszaemlékezését.

A falumonográfia olyan részleteket tárt elénk, amelyeknek fő irányvonala régóta tudott, de folyamatában, a falu életének egé-

szében ilyen részletességgel eddig kevésbé került vizsgálatra. A monográfia különös érdeme a falubeliek és az egyház viszonyának sok részlete, az unitárius vallási néprajz jelenségeinek leírása. A lelkészi munkának a közösséget formáló tényeiről kapunk hiteles adatokat. A falu kulturális életére irányuló tevékenységet segítette a tanítónő-feleség, aki a gyerekek révén szinte minden falubelivel személyes kapcsolatban volt. A lelkész a családlátogatással közvetlen kapcsolatot alakított ki a hívekkel. Erősítette az egyházhoz tartozás igényét. Személyes ráhatás után a keresztelés, esketés, temetés minden falubeli élményévé vált. A szertartások nem formális rítust jelentettek, mert a prédikációk alkalomhoz és eseményhez kötött élményt kínáltak a falu minden lakosának. Tanácsaival befolyásolta a keresztelés, esketés menetét és a halottak melletti virrasztás szokását. A prédikációiban személyes tanácsokat, üzeneteket fogalmazott meg, amivel elérte, hogy a szertartások jelentőségét megértsék, az egyházhoz tartozás fontosságát tudatosítsák. Ennek bizonyosága, az évtizedekkel későbbi hazatérés gyakorlata, az elköltözött hívek pipei házasságkötése, a másutt született gyerekek Pipén történő megkeresztelése. A lelkészi hivatással összefügg, hogy a monográfia megkülönböztetett figyelemmel követi az egyházi szertartások átalakulását elsősorban keresztelés, esketés, temetés kapcsán. Az adatközlések és az összesítő tanulmányok egyaránt sok részletet közölnek az egyházi házasságkötés templomi, illetve tanúk előtti esketés közti különbségéről és a falu vélekedéséről. Számszerű adatokkal támasztja alá a hagyományokhoz kötődést, a régi íratlan törvények elfogadását, valamint annak lassú felbomlását a 20. század folyamán. A részletek pontos leírása nem sérti az egyéni élet intimitását. A családtörténetek, életsorsok mindenki által tudott, elfogadott tényekként jelennek meg a rendszerezésben.

Az interjúk módszer mellett a személytelenebb megfigyeléssel meg az objektív anyakönyvi adatokkal tényszerűsítette a változások irányát. Lelkészként hangsúlyozottan kitér az egyház által nem szentesített házasság, a házasságkötés nélküli kapcsolatok társadalmi elfogadására, figyelve miként nyer teret fokozatosan

a polgári házasság. A matrikulumok adatai és a lelkészi napló egymást kiegészítve tanúsítják, hogy a gyülekezet előtt tartott, templomi esküvő, illetve szűk körben, a lelkészi hivatalban kimondott áldás között alapvető különbség van. Hasonlóképpen rámutat a házasságkötés előtt született gyerekek adoptálásának, a rokoni házasságok iránti toleranciának meglétére. Az élet legkülönbözőbb jelenségének, a falu teljes életének bemutatására törekszik. Az unitárius lelkész további, visszatérően hangsúlyos vizsgálati szempontja a keresztelés rendjének megtartására, átalakulására irányul. Minden megkeresztelt gyermeknél ismételtén olvashatjuk, betartották-e a hagyományokra alapult egyházi elvárást, a születés utáni hat hétben történő keresztelést illetően. Az időponton túl következetesen figyelemmel kísérte a keresztszülők számának gyarapodását, és azok társadalmi kapcsolatának jelentőségét éppen úgy, mint a keresztelési ünnepek alakulásának változását. Statisztikai pontossággal rögzíti a vis maior eseteket, a pap nélküli keresztelési alkalmakat, és annak variációit éppen úgy, mint a vegyes házasságból születettek, illetve más vallásúak keresztelését.

Részletekbe menő, alapos adatfeltárás készítette Adorjáni Rudolf Károlyt kedves falujának néprajzi szempontú bemutatására. Társadalmi kapcsolatok, erkölcsi elvárások tekintetében ismeri, és mások is tudják, hogy az idealizált, elvárt szabályoktól gyakori az eltérés. Az emberi mulasztások, gyarlóságok, a keresztyéni elvárásoktól eltérő magatartás megnyilvánulásait és az indulatokat kívülről szemlélve tárta elénk Adorjáni, és sok év távlatában készített összegzésben a maga helyére tudta tenni a negatív jelenségeket a megbocsátásra mindig kész lelkész. Adorjáni a falu lekipásztora, a polgári erkölcsöket képviselő értelmiségként tekint az általános törvényszerűségek iránti elvárásokra, de azt is tudja, hogy a kivételekkel együtt teljes az élet. A családok, a porták egymásutáni bemutatásával hiteles és pontos anyagfeltárására nyílt lehetőség. Ahogyan nincs két egyforma ember, úgy nincs két egyforma falu sem, minden falunak saját arculata van, miközben a közösségek, maguk az emberek állandó külső hatás alatt élnek. Adorjáni a folyamatos változást

ragadta meg és követte nyomon mély humánus hozzáállással. A néprajztudomány alapvető célkitűzéseit szándékozott figyelembe venni, hogy az általa jól ismert falu, egyetlen közösség életének minél teljesebb feltárása valósuljon meg. Családok, tájak, falvak, népcsoportok, korcsoportok kultúrájának változás-vizsgálata csak ehhez hasonló aprólékos monografikus leírások segítségével lehetséges.

Adorjáni lelkész úr az 1-es számú ház lakóinak bemutatásától eljutott a 84-ig, így a falu szerkezetét is rögzítve került sor minden egyes család közel száz évének bemutatására, közben az emberi élet változásait rögzítette. Tehette mindezt azért, mert szolgálata idején évenként rendszeresen személyes látogatást tett a híveinél. Nemcsak a falu tehetősebb gazdáihoz tért be, vagy köszöntötte őket a szüret alkalmával, hanem a szegénységben élőket is. Nemcsak az egyházi munkából részt vállalókkal volt személyes kapcsolata, hanem még azokkal is, akik a tudatosan vállalt ateista felfogás miatt, formálisan nem tartoztak az egyház kötelékébe. Az emberi kapcsolat kialakításában társa volt felesége, a falu tanító nénije. A pap és tanító harmonikus kapcsolata segítette a falu szellemi életének alakulását. A visszaemlékezés kitér például a színjátszó csoport életre hívására, a közös kulturális programok megszervezésére, a daloló alkalmak teremtésére, a vidék művelődési lehetőségeinek irányítására. A szavalási lehetőségekkel, a színművek előadásával a gyerekeket felkészítette a nyilvánosság előtti szereplésre, és ezzel hitet, öntudatot plántált a tanítványokba, miként ezt az ötven évvel későbbi visszaemlékezések igazolták.

A személyekhez kötött, élményekben gazdag híradás teremtett lehetőséget a falu gazdasági életének bemutatására, szüreti munka és szüreti multság leírására éppen úgy, mint a szénahordás lehetőségeinek objektív leírására, karácsony megünneplésének, áldozóc süttörtöki határjárásnak ismertetésére.

A falumonográfia a néprajzi módszerek régóta ismert fajtája. Legtöbbször a régmúltba vesző régészeti adatoktól indulnak el, aztán fokról fokra közelítenek a jelenhez, majd a néprajzi kérdések mindegyikéről – házépítés, gazdálkodás, népviselet,

táplálkozási módok, népszokások, népdalok és végül a folklór sokféle témái – hírt ad. Adorjáni Rudolf Károly más megoldást választott. Az anyakönyvet vette alapul – bár a régi 1920 előtti adatokat tartalmazó matrikulumokat elkobozták, ismeretlen helyre vitték –, emlékezetből, temetési adatokból tudott visszakövetkeztetni a 19. század végi lakosságra. Emellett a falu sajátosságaira figyelt, és a házak sorszámanak rendjében számolt be minden egyes portáról, minden család életéről, előmeneteléről, gyarapodásáról vagy fogyásáról, elvándorlásáról, egyházhoz való viszonyáról. Tehette ezt azért, mert a falu élenjáró tagjaként nem csak keresztelés, esketés és temetés alkalmával találkozott a hívekkel, és nemcsak szószékről nézte a lakosságot, hanem munkában is együtt volt velük. Ilyen falumonográfia még nem született. A közösen megélt évtizeden túl megmaradt a személyi kapcsolat, a komasággal létrejött műrokonság, a házasság révén megerősödött rokoni viszony évtizedek multával sem engedték halványulni az emlékeket.

Időközben eltelt 50 év, de az emlékezetben őrzött tudás mit sem veszített értékéből és az anyakönyvek, személyes élményeket rögzítő naplók segítségével, az elszakíthatatlan emberi kapcsolatok erejével, az ismételt látogatásokon folytatott gyűjtések alapján megszületett egy minden korábbinál teljesebb kép egy unitárius faluról. A Pipén eltöltött évtized a falu számára is meghatározó volt. Fiatalemberként, értelmiségi hivatásra készülő lelkésznek feladata lett a faluval együtt élni, és ő kész volt a kétkezi munkát megtanulni, kapálástól, a tehén gondozásig, a vásári feladatokig legkülönbözőbb téren, hiszen a papokat megillető kepe mellett a megélhetéshez a fizikai munka nélkülözhetetlen volt. Ebből a tényből adódik, hogy néprajzi megfigyelései hitelesek, tárgyyszerűek és azokat konkrétan mindig az adott személyhez, eseményhez kapcsolódva írja le. Így kapunk képet a mindennapi életről, a képezésről, az ünnepi ételekről, a vendéglátás alkalmairól, az udvarlás és házasságkötés íratlan szabályairól, a szőlőművelés időigényes tevékenységének megszervezéséről, a napszámos munkarendjéről, a szénásszekér rakásának „tudományáról”, a rokoni kapcsolatok és a műrokonság intéz-

ményének alakulásáról, az iskola és az egyház irányító szerepéről, hogy csak néhányat említsek abból a jelenségekörből, amiről szól Adorjáni Rudolf Károly. Korábbi tanulmányaihoz hasonlóan itt is kiváló érzéssel és gyakorlattal oldotta meg az eltűnt hagyomány, a néprajzi irodalomban általában jelen időben tárgyalt szokások és a valóságban megtalálható jelenségek, az élő népi kultúrában megjelenő formájának hiteles bemutatását. Az életforduló szokásvilágát nem a látványosság szerint ismerteti, hanem a társadalmi kapcsolatrendszer alapján. Figyelemmel követi a párválasztást, aminek alapján az endogám tendenciákra fény derül, és ezzel együtt az unitárius hit és magyar nyelv iránti elkötelezettségre.

A monográfia adatai szerint a családok legidősebb tagjai 1870-es években születtek, ők hozták magukkal azt a tudást, képességet, hagyományt, ami jellemezte a falut, az áldozatokat követelő világháborúk ellenére, országhatárok változásakor. A legtöbb esetben 1990-ig követi nyomon az egyes család sorsát, leírva, hova került a következő nemzedék, a fiatalok milyen szakmát választottak. Így ismerhető meg az elmúlt száz év alatti három-négy, egy-egy esetben a hatodik generáció élete is. Az életsorsok közvetve tanúsítják a politikai döntések helyi vetületeinek hatását az eldugott, közúti forgalomtól távol lévő, hagyományörző falu életében. A változás lassú folyamat, még ha egy-egy család esetében hirtelen következik is be. Az előre-gedett, számban megfogyatkozott falu egészségét tekintve – a monográfia írása idején – többségében unitárius, mezőgazdasági orientáltságú, magyar nyelvű. Amikor Adorjáni Rudolf Károly elhagyta Pipét, 368 embertől búcsúzott el. A monográfia megírásának kezdetén, 1992-ben már csak 105 élt, ma még kevesebben. 2009 őszén a faluban 44 személy lakott.

Az összefoglaló tanulmányban az átalakuló társadalmi folyamatokat két nagy csoportban mutatja be a szerző. Az első csoport a 20. század elejétől 1959-ig tart, a második a kollektivizálás utáni időt öleli fel. Tanulmányában az adott időhatárokon belül rendezi a következtetéseit. A tények azt bizonyítják Adorjáni írásában, hogy a szépen gyarapodó, hagyományokat

megtartó faluközösséget szétrobbantotta az 1960-tól kezdődő erőszakos kollektivizálás. A mezőgazdaság kényszerű átalakítása miatt elköltözött a fiatalság, és ennek következtében a demográfiai irány kedvezőtlenül alakult. Adorjáni szerint jól kimutatható és meghatározó a törésvonal még akkor is, ha egy-egy esetben az adatok ezt az időhatárt nem támasztják alá. A homogén faluközösség életerős, fejlődőképes vonulata lezárult 1959-ben. A rohamos átalakulás ezt követően kezdődik, amikor a mezőgazdaságból, szőlőművelésből élők hirtelen a kollektív tagjaivá váltak, a földhöz és hagyományhoz való viszonyuk megváltozott. A következő generáció nem tudott és nem akart az elődök nyomába lépni. A kollektivizálást követően a tetterős emberek meghasonlottak, és az utánuk következő generáció végleg elszakadt a földtől. Évszázadokon át a földszerzés, földvásárlás, föld öröklése, a gazdaság fejlesztése volt a fő cél. Mindezek egyik évről másikra hirtelen értelmetlen céllá lettek. Az erőszakkal véghezvitt kollektivizálás után bért, juttatást kaptak azért, ami korábban a saját tevékenységük természetes következménye volt. Keserű lett a kenyér, amit a szerűn gyűjtött búzából sütöttek – vallja a szerző. A vásárolás jelentőségét veszítette, a terményeik értékesítéséből nem vállalhattak részt. A mezőgazdaság kollektivizálása nyomán megszűnt a hagyományos gazdálkodási mód alapja, az a viszonylagos önállóság, amivel korábban rendelkeztek. A földművelők függőségi helyzetbe kerültek, és az előnyösebbnek tűnő foglalkozást keresték az iparban, vagy a szolgáltatói munkakörben. A föld értéke devalválódott, a földhöz való viszony átalakult, a földművelők megbecsülése eltűnt. A következő generáció előtt kedvezőbbnek látszott a szűk városi lakások által biztosított élet, mint a régi falusi otthonok megtartása. Megindult az elvándorlás, a falu lassú átalakulása, a házak elnéptelenedése, homogén kultúra felbomlása, a közösséget megtartó erő ernyedése.

Gondos adatrögzítés nyomon követi a fiatalok kötődését az ősi fészekhez. Még visszatérnek az ősi templomhoz esküvőre és gyermekek keresztelésére, de különösen temetésre. Az elszármazott vagy éppen messzire szakadt egykori pipeiek tisztelik az

ősök, elődök érdemeit, de jövőjük nem kötődik a sem a faluhoz, sem a közösséghez. Az otthonról hozott értékek a vallási, nyelvi identitásban, erkölcsi értékek fenntartásában élnek tovább, bár egyre szűkebb keretek között. Ezt az átalakulási folyamatot sok szeretettel, mély beleérzéssel tárja elénk az egykori pipei lelkes Adorjáni Rudolf Károly.

A falu életéről szóló mű mindenkinek szól, nemcsak a pipeieknek és a Pipéről elszármazottaknak, hanem a magyar társadalmi kérdések iránt érdeklődőknek, minden erdélyinek, minden unitáriusnak, megannyi általánosítható tanulsággal. Adorjáni Rudolf Károly az unitárius lélek toleranciáját hirdeti, azt az erőt, ami a szülőföldtől elszakadva, lélekszámban megfogvatkozva is összetartja a közösséget, erőt ad a helytálláshoz.

